

## Gnosis in pistis

BORUT OŠLAJ

V čem je skrivnost Trstenjakove misli? V čem je veličina misleca, za katerega zdaj že lahko trdimo, in to brez pretiravanja, da je najpomembnejši slovenski humanist 20. stoletja, celo klasik; ki ga poslej ne bo moglo zaobiti nobeno resno in poglobljeno vpraševanje o tem, kaj in kdo je človek. Trstenjak je vso svojo neizčrpno ustvarjalno energijo posvetil prav iskanju odgovorov na to vprašanje, kajti eno je vedel zagotovo: najskrivnostnejši, najvznemirljivejši in najbolj kompleksen človekov predmet je lahko le človek sam. Odgovor, ki je vezan na tak predmet, pa ne more biti en sam, ne more biti enoznačen in dokončen, odgovorov je lahko le več in samo njihova ustrezna kritična povezava vliva upanje, da je mogoče vsaj približno uzreti *tremendum et fascinosum* človekove enkratnosti. In prav tej se Trstenjak ni nehal nikoli čuditi.

Da bi vsaj približno odgovorili na uvodno vprašanje, bomo izhajali iz dveh pojmov, za katera menimo, da predstavljata ključ za razumevanje Trstenjakove filozofske misli: to sta pojma *gnosis* in *pistis*, spoznanje in vera. Komaj bi lahko našli še kak pojmovni par, ki bi s takšno intenziteto izražal ambivalentnost človekovega odnosa do celote bivajočega, ki bi s takšno izključujočnostjo označeval razklanost njegove narave. Ta razklanost je tista, ki kaže na človekovo simboličnost, ki kaže na njegovo ontološko potrebo po dopolnitvi v drugem oziroma drugačnem. Dve temeljni dejavnosti človekove simbolične narave, njegovega iskanja in hrepenenja po nečem dokončnem in nespremenljivem pa predstavljata religija in znanost, ki pravzaprav ne pomenita nič drugega kot kompleksno sistematiziran izraz človekove težnje po spoznanju in veri.

Kolikor *gnosis* v zgodovinskem smislu povezujemo z grško filozofijo, toliko je *pistis* vsekakor dediščina religije starih Hebrejcev. V obeh primerih imamo opraviti z načinoma premoščanja človekove nesamozadostnosti, ki se v osnovi, kot rečeno, radikalno razlikujeta. Toda kljub izključujočnosti sta le načina enega in istega fundamentalnega ontološkega pojma, to je diafore kot tiste strukturne postavitve, ki v dveh različnih formah njenega udejanjanja stopa na prizorišče zahodne zgodovine najprej pri Hebrejcih in ne veliko pozneje pri Grkih. Diafora pomeni razliko, ontološki prelom zavesti, ki se izraža v človekovem občutju izvrženosti iz celote bivajočega, izgnanosti iz raja, ki v predhebrejskih religijah nikoli ni imelo tako stalne in dominantne vloge. Izhajajoč iz pojma diafore pomenita *gnosis* in *pistis* dva temeljna simbolična načina, kako diafora je, oziroma poskusa njene samoodpravitve, kolikor jo tukaj postavljamo v vlogo subjekta.

Znanost si prizadeva odpraviti diaforo, kolikor je njen končni cilj spoznanje osnovnih zakonitosti sveta in človeka, religija pa, kolikor lahko s pomočjo vere vzpostavlja virtualno enotnost med človekom, svetom in bogom. Da bi sploh razumeli temeljno razliko med njima, nam Trstenjak ponudi zelo povedno interpretativno izhodišče. Izhaja namreč iz razlike med grškim in hebrejskim pojmovanjem resnice. Grkom je resnica - *aletheia* to, kar je odkrito, kar ni zakrito. "Grki so resnico odkrivali. Resnica je to, kar je odkrito, vidno, razvidno" (Človek končno in neskončno bitje, str. 82). Nasprotno temu pa uporabljajo Hebrejci za pojem resnice besedo *emet*, "ki prihaja od glagola *aman*, utrditi, podpreti. *Emet* pomeni oporo ali steber, na kateri sloni stavba. Hebrejcu je resnica isto kot zanesljivost" (str. 83). On resnice ne gleda, ta mu ni *theoria*, on resnico posluša. Hebrejcu zato ni bilo dovoljeno, da bi si delal podobo Boga. Hebrejec posluša, Grk gleda. "Zato je miselnost Hebrejcev časovna, v tem ko je mi-

selnost Grka in Latince prostorninska, saj so podobe možne samo v prostoru" (str. 84). "Kar je Grku znanost, je Hebrejcu razodetje. Grk raziskuje, išče Boga in o njem razpravlja, modruje; Hebrejcu pa se Bog razodeva, mu govori, tako da stopa z njim v pogovor, v dialog" (str. 84). Grk si podobo Boga ustvari sam, zato se znajde v vlogi ustvarjalca. Pri Hebrejcu pa je ravno nasprotno, tam je stvarnik edino Bog. Ker Grku iz transcendence ne govori nobeno osebno bitje, mu preti nevarnost, "da se zmeraj bolj razoseblja, popredmeti in končno mehanizira, industrializira" (str. 85). Aletheia in emet, vizualni in avditivni način, sta dve stopnji, v katerih se človek dviga nad bitne meje. Ta dva načina je mogoče tudi zamenjati z dvema splošnejšima izrazoma, "gnosis in pistis" (str. 30), spoznavanjem in verovanjem ali kar znanostjo in vero.

Znanost razume Trstenjak kot tisto človekovo dejavnost, ki se "suče v okviru izkustvenega, po času in prostoru določenega spoznavanja, vera pa sega v nadčutni svet, ki ga ne moremo dojeti predmetno in izkustveno overiti v prostoru in času" (str. 316). Znanost in vera se tako gibljeta na dveh bistveno različnih ravneh. Prva je dediščina grške tradicije, kjer človek kot demiurg urejuje svet, drugo smo pa prevzeli iz hebrejskega kulturnega območja. Trstenjak razume človeka kot bitje, ki je usmerjeno v transcendenco; toliko je zanj vera bližje človekovemu bistvu, vendar pa se izogne temu, da bi zapostavljal znanost. Tako pravi, "da lahko imata oba procesa in obe drži hkrati v istem subjektu prostor, seveda na različni ravni" (str. 318).

Velika Trstenjakova odlika je bila v tem, da med mislimi, ki jih je mislil, med idejami, ki jih je zastopal, in dejanji, ki jih je živel, ni bilo preloma. S tem je živo dokazoval, da se znanost in vera ne izključujeta že vnaprej; kajti če kdo v slovenskem prostoru, potem je bil prav Trstenjak tisti, ki je v sebi na originalen način posredoval oba izvora evropske kulture, tako hebrejskega kot grškega, tako avditivnega kot vizualnega, tako religijo kot znanost. Da poskus združevanja obeh tradicij ni nekaj samo po sebi umevnega, dokazuje večina intelektualcev, ki obeh izročil v glavnem še vedno ni sposobna oziroma pripravljena misliti skupaj, če pa že, potem vero največkrat sramežljivo potiskajo v privatno sfero kot neko predznanstveno spoznavno formo, ki naj bi s prevlado grškega episteme izgubila svojo verodostojnost in prepričljivost.

Spoznavanje in verovanje, gnosis in pistis, sicer nista eno in isto, tako kot nista eno in isto hebrejsko in grško izročilo, toda oba, vsak na svoj način, zaznamujeta neko elementarno prizadevanje, neko elementarno naperjenost k drugemu in drugačnemu, v želji, da bi se ta razlika, če že ne odpravila, vsaj zmanjšala. Če je znanost kot desakralizirana oblika religioznega prizadevanja omejena predvsem na čut vida in na moč uma, s tem lahko premaguje razlike zgolj do tistega, kar je neposredno dano, kar je vidno, in ne do tistega, kar je skrito. Nasprotno pa vera, ki je vezana predvsem na bolj kontemplativen čut sluha ter aracionalno, sinhrono intuitivnost, lahko zajame celoto neempiričnega sveta in prav preko te vzvratno osmišlja dejstveno, partikularnost. Če znanost ostaja zgolj znanstvena, potem partikularnost lahko razume samo z vidika partikularnega, če pa ima v svojem ozadju vero, potem je partikularno mogoče dojemati tudi celovito, to je v prepletu smislov in pomenov, ki transcendirajo tisto, kar je znano in razvidno.

V tem smislu je človek, kot pravi Trstenjak, končno in neskončno bitje, je bitje, ki je vezano, a hkrati tudi samega sebe in okolni svet presegajoče, je bitje, ki je vraščeno, a tudi izraščajoč v smeri nedefinirane drugačnosti. Zato sta gnosis in pistis dve temeljni formi človekovega celovitega odnosa do sočloveka, sveta in njegovega končnega smisla, dve formi, skozi kateri se hkrati izraža kot racionalno in spoznavajoče bitje ter bitje, ki hrepeni, upa in veruje, da ima njegova partikularnost in minljivost svoj smisel tudi z vidika večnosti. Gnosis in pistis tako odlikujeta človeka kot celovito teoretično in praktično bitje, oba načina se prepletata tako na ravni misli kot na ravni dejanj. Trstenjak pa o tem ni samo pisal, on ja tak tudi bil.